

יחס הוואתיקאן לציונות ולהצלה במלחמת-העולם השנייה

(מתוך ערך בנושאי הוואתיקאן)

מאז תום מלחמת-העולם השנייה נמצא הוואתיקאן תחת מיתקפת בלתי-פוסקת במת שנובע לעמדתו כלפי השמדת יהודי אירופה. הוויכוח התעורר ביתר שאת עם העלאת מחזורו של רולף הוכהוט, "ממלא המקום" ופירסום ספריהם של שאול פרידלנדר וקארלו פאלקוני. בתגובה פירסמו הוואתיקאן והתומכים בו ספרים ומאמרים שמטרתם להביא לידיעת הציבור שורה ארוכה של מעשים, פעולות ותגובות בהם נקטה הכנסייה עלי-מנת להציל ולסייע לנרדפים ובעיקר ליהודים שהיו תחת השלטון הנאצי. כמו-כן התיר האפיפיור פירסום מיסמכים מגנון הוואתיקאן המתייחסים לשנות המלחמה. עד עתה יצאו-לאור 9 כרכים עבי-כרס ובהם חומר מהשנים 1939–1943. הכרך האחרון, אשר יצא לפני כשנתיים, מטפל ב„הכס הקדוש וקורבנות המלחמה ינואר–דצמבר 1943”¹, הוא השלישי בכרכי הסם הקדוש וקורבנות המלחמה.

משום-מה לא זכה ספר זה, שהוא בעל חשיבות מרובה, לתגובות תראויות לו. מן הראוי להזכיר כי בשנה זו הגיעה (לפי המסופר בספר) אינפורמציה מהימנה ביותר לוואתיקאן על ממדי השואה ואופן ביצועה (ראה רשימות מזכירות המדינה מה-5 במאי 1943)², וזו השנה בה ניסה הכס הקדוש למנוע גירוש יהודי סלובקיה (מתוך ידיעה ברורה מה יהיה גורל המגורשים לפולין), שנה בה הופעל לחץ כבד על ממשלות קרואטיה, איטליה, רומניה ובולגריה שלא להתיר מסירת היהודים לגרמנים, וזו גם השנה בה הופל משטרו של מיסוליני ובוצעו הגירודים מרומא ושאר ערי איטליה. למעשה מנסים עורכי הכרך הזה להתמודד, בעזרת דוקומנטציה עשירה, בטיעונים המרכזיים שהועלו עלי-ידי הוכהוט, פרידלנדר ופאלקוני לאמור כי הכס הקדוש שתק כאשר יהודים נתפסו מתחת לחלונות הוואתיקאן. זהו כרך רב-תוכן, בו נוסף למיסמכים אנו מוצאים מסה מקדימה המעלה נימוקים היסטוריו-סופיים להצדקת עמדת האפיפיור והוואתיקאן והוא מעמיד לרשות חוקרי התקופה מקור מידע עשיר.

עלינו, כמובן, לקחת בחשבון כי הפירסום הינו סלקטיבי ועורכי נמנים על המימסד הכנסייתי. אולם, אף כי קשה לדעת מה הושמט, מתקבל הרושם כי אין בו מגמתיות גסה וניתן לתבחין בלא שום קרשי מה היו קווי-הפעולה העיקריים של הוואתיקאן בשנים אלו.

במסגרת רשימה זו נטפל בשאלה אחת בלבד, והיא שולית למדי במכלול

העניינים בהם עוסק הכרך (מדובר ב־6 מתוך 492 מיסמכים). בכוונתנו לדון בדילמה אליה נקלע הוואתיקאן, כשבמסגרת מאמצי התצלה נתגלתה אפשרות לסייע לעליית מיספר קטן של פליטים יהודים לארץ־ישראל. עמדת הוואתיקאן לגבי הציונות בשנים שלפני מלחמת־העולם השנייה היתה ברורה ונחרצת. הוא שלל את התנועה הציונית באורה קיצוני. הדבר בוטא באופן חד־משמעי על־ידי האפיפיור בנדיקטוס החמישה־עשר, בנאום שנשא במארס 1919, ובו אמר בין השאר כי „...כאב צורב עלול להיגרם לכל המאמינים בנצרות... אם הכופרים (במקרה זה הכוונה ליהודים — מ.ש.) יזכו בפלשת־ינה להעדפה, או מה שגרוע מזה — אם שרידי העבר הנעלים של תדת הגוצרית ייססרו למי שאינם נוצרים”¹. אולם השואה, אשר אופיה וממדיה היו ידועים לוואתיקאן היטב, בשעה זו, סיבכה את העניין. תמיכת הכס הקדוש בעליית פליטים יהודים לארץ־ישראל עלולה להתפרש מבחינה פוליטית כשינוי העמדה לגבי הציונות ואילו אִית־תמיכה משמעת הפקרת יהודים בני־הצלה להרג ודאי.

מעניין, אם כן, לעקוב בעזרת המיסמכים תבאים אחר התחבטויות הוואתיקאן בשאלה זו ואולי למצוא מכך תשלכות לגבי שיקולי הוואתיקאן בשאלות אחרות. הפרשה שאנו דנים בה תחילתה במכתב של הנציג האפוסטולי באיסטאנבול רונקאלי (מי שהיה לאחר מות פיוס ה־12 לאפיפיור יוחנן ה־23) אל מוכיר המדינה של הוואתיקאן קארדינאל מאליונה (Magliocco)². רונקאלי מדווח על פגישת נציגו בקאהיר יוג' (Hughes) עם נציג הסוכנות היהודית מ. באדר, בה מסר באדר על אפשרות עליה לארץ־ישראל ברשות ממשלת המנדאט הבריטי של כ־5700 נפש (בעיקר נשים וילדים), רובם יהודים פולנים, על חשבון סרטיפיקאטים פנייים ובמסגרת איחוד משפחות. אל מכתבו של רונקאלי צורף תזכיר של מר חיים ברלס (הנציג הכביר של ועדת ההצלה הארצישראלית באיסטאנבול) שהגיש למונסיניור יוג', בסעיף 2 של התזכיר כתוב לאמור:

...לרשות הסוכנות היהודית עומדים מיספר סרטיפיקאטים אשר ניתנו על־ידי ממשלת המנדאט ואשר יאפשרו כניסת כ־5000 עולים (ובחם ילדים) לארץ־ישראל. נוסף לכך נותרו כפולין כ־700 נשים וילדים יהודים אשר כעליהן ואבותיהם נמצאים בארץ־ישראל. ממשלת ארץ־ישראל אישרה אם המוסדות העליונים של הכס הקדוש יאילו להתערב אצל ממשלת גרמניה על־מנת להשיג אישור יציאת לאלה מבין המהגרים היהודים אשר יש להם אפשרות להגר לארץ הקודש.³

כחודש ימים התלבט הוואתיקאן כיצד להיענות לפניית ברלס, וזאת למרות שכפי הנראה דחק בהם נציגם בקאהיר יוג' להתייחס לעניין. מכתב הפגנה הכשנית לא פורסם, אולם בהערת־שוליים למכתב התשובה מה־23 בספרואר כתוב כי „וכן

* בהערות שוליים מטעם המהדירים, ושומא בעלת אופי אפולוגטי בולט, אנו קוראים: „באותו זמן (לאמור בשעת כתיבת האיגרת הנל — מ.ש.) כתבה שגרירות בריטניה בודאשניגטון למשרד הוצר האמריקאני כי... ישנה אפשרות שהגרמנים וגרוריהם ישנו את מדיניותם מתשומה (נא לשים לב לטיעון כי בנות־הברית לא ודעו על ההשומה) — מ.ש.) לגירוש, מתוך כוונה להביד מדינות אחרות על־ידי תצפון במהגרים זרים”⁴.

קצר לאחר תוכירו של ברלס פנת יוג' מחדש אל הכס הקדוש למען התערבות לטובת היהודים העצורים באיטליה...". ואז, כאמור, שיגר מאליונה את האיגרת הבאה ליוג':

תרואתיקאן, 23 בפברואר 1943

כבוד מעלתו מונסיניור רונקאלי, הנציג האפוסטולי בתורכיה, העביר אלי איגרת אשר הוגשה לך על-ידי מר ת. ברלס מהסוכנות היהודית לא"י הדנה בבעיות מסויימות הנוגעות ליהודים.

כבוד מעלתך יזכור אל נכון, כי הכס הקדוש בהתאם לשליחות תחמד האוניברסאלית של הכנסייה, לא חסך כל מאמץ שבתחום יכולתו, כדי להקל על התנאים החמורים בהם נתונה האוכלוסיה היהודית בכמה ארצות. יתר על כן, (הכס הקדוש — מ.ש.) הפעיל את השפעתו על ממשלותיהן של מדינות שונות, על-מנת להשיג למענם רשיון הגירה למדינות אלה. הוא (הכס הקדוש — מ.ש.) הקל וסייע באופן ניכר להגירה, במקרים שזו נתאפשרה. אולם, מאידך, פעולות סיוע ועזרה אלו נתקלו במשך הזמן בקשיים לא מבוטלים, ועתה הן הפכו לבלתי-אפשריות. לפיכך במצב כפי שתואר היום אין הכס הקדוש רואה שום אפשרות להתערבות בעלת סיכויים בגנה שנוגעת להעברתם המוצלחת של יהודים לארצות נייטרליות.

לבסוף — באשר להעברת יהודים לפלשתינה, הרי כבודו יבין בוודאי, לא יוכל (הכס הקדוש) להתעלם מתעניין המיוחד שיש לו בשאלת המקומות הקדושים שבשלוטם הוא מגלה התעניינות עמוקה במיוחד. השגות אלו הן כמובן בעלות אופי סודי ומיוחדות לכבוד מעלתו בלבד.

למרות שהמכתב ובמיוחד הקטע האחרון שבו מנוסח בלשון דיפלומאטית מעורפלת, ברור לחלוטין כי תרואתיקאן היה מוטרד מן התשלכות העוללות לנבוע מתמיכתו בעליה לארץ-ישראל. כמו-כן ברור שהוא היה מודע להשלכות הציבוריות השליליות העוללות להתערור אם יתגלה הרבר, והראיה — הנראת הסודיות בסיום המכתב.

אולם הפרשה אך זה החלה. במהלך חודש פברואר הופעלו, כפי הנראה, לחצים על ממשלת בריטניה לורו את אישור העליה; ובאמצע מארס נשלח למאליונה מברק (!) מטעם נציג תרואתיקאן בלונדון גודפריי (Godfrey):

חברת עליה (עליה" במקור — מ.ש.) להגירת יהודים מודיעה לאב הקדוש כי ממשלת בריטניה מתירה לילדים יהודים מכל ארצות אירופה לבוא לפלשתינה; מבקש את עזרת הכס הקדוש על-מנת לאפשר זאת.

באותו יום רשם מונסיניור טרדיני (האיש מיספר שניים במחלקת המדינה של תרואתיקאן) בשולי המברק:

הכס הקדוש לא הסכים לתוכנית להפוך את פלשתינה לבית ליהודים. אולם לפי שעה אנגליה אינה מתרכזת (נראה שכוונתו של טרדיני הינה שאין אנגליה מצדדת בבית לאומי ליהודים בארץ-ישראל — מ.ש.).

מה בקשר למקומות הקדושים?

פלשתינה קדושה היום לקאתולים יותר מאשר... ליהודים.¹⁰

אין ספק כי גודפריי סבר שעניין העליה הינו דהוי ביותר ולפיכך שיגר מברק, אף-על-פי-כן השתתתה תשובת הוואתיקאן במשך כחודש וחצי (!) וגם אז היתה, כפי שנראה בהמשך, כוונה לעכב את ביצוע העניין. הסיבות לכך ברורות מתוך הערותיו של טרדיני, שבשל היותן לשימוש פנימי בלבד לא הוספו מאחורי מלל דיפלומאטי. טרדיני קשר באופן מובהק את עליית הילדים היהודים עם הכרת בזכות הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל ואף כי הדבר לא נאמר במפורש, התנגד לסיוע. הוא גם תלה תקוות כי ממשלת בריטניה תבין גם היא שקיים קשר כזה ותעכב את עניין העליה.

כאמור, נשאר המברק ללא תשובת עד ה' 4 במאי, כאשר שלח מאליונה את האגירת הבאה לגודפריי:

אני מתייחס למברק מס' 271 (המברק הנ"ל — מ.ש.).

ידוע היטב כי הכס הקדוש, למרות קשיים חמורים, עשה ועושה ככל יכולתו כדי לבוא לעזרת הלא-אריים. הכס הקדוש מגלה תמיד עניין מיוחד בגורלם של בני נוצר וילדים. במה שנוגע לילדים עליהם חברת לכס הקדוש (אלה אשר עליהם הותרה עלי-ידי בריטניה — מ.ש.) עלינו לדעת, כדי שנוכל לפעול, מה מספרם וכן באילו ממשלות מדובר ובאילו צורה יוכל הכס הקדוש להתערב, ואשר לשאלת החמורה של הבית הלאומי בפלשתינה, הוד מפלתך ודאי יזכור את עמדת הכס האפוסטולי ביחס להגשמת הצהרת באלפור מ-1917. למען האמת ידוע היטב כי הקאתולים נהנים מזכויות היסטוריות, הנשמרות על-ידי העולם כולו, במקומות הקדושים על אדמת ארץ-ישראל שנתקדשה על-ידי נוכחותו וזכרו של משיח קודשנו. לפיכך יראו עצמם הקאתולים נפגעים מבחינה דתית ויחששו בצדק לזכויותיהם במידה ותגיע העת בה תהיה פלשתינה שייכת אך ורק ליהודים.¹¹

מסתבר כי בשעה זו כבר עוצבה פחות או יותר הטאקטיקה של הוואתיקאן בשאלת העליה של הגרופים היהודים. הם ביקשו ליתנות משני העולמות. כדי לא להיראות בלתי-אנושיים לא נאמר שצריך להתנגד לעליית ילדים, לפיכך ננקטו אמצעי השתייה (שאלות רגיזות בתשובה), ומאידך גרמו לגודפריי שהבעיה הינה פוליטית ולא הומאניטארית. בשום מקום לא נחבקש מאליונה על-ידי גודפריי לספק לו מידע בקשר לבית הלאומי, ואף-על-פי-כן ראה מאליונה לנכון להעמידו על העובדות.

לא עברו אלא שבועיים ומאליונה נדרש שוב לבעיית הילדים, העליה והציונות. הפעם במכתב ארוך לנציג האפוסטולי בוואשינגטון צ'יקוניאני. לא ברור מדוע פנה מאליונה לצ'יקוניאני, אולם יש לשער כי לוואתיקאן הגיע מידע המצביע על התערבות בארצות-הברית בשל אפשרויות העליה לארץ-ישראל; כן גם הועלו טענות נגד הוואתיקאן על עמדותיו ומעשיו בתחום זה. מכל מקום, בין המיסמכים

לא מופיע כל שדר מצ'יקוניאני המבקש את התייחסות הממונים עליו. זהו דבר המכתב, שעל אף אריכותו ומפאת חשיבותו, אנו מביאים אותו במלואו:

הוואתיקאן, 18 במאי 1943

הקארדינאל מאליונת אל הנציג האפוסטולי צ'יקוניאני בוואשינגטון.
לכבוד מעלתך בודאי ידועה היטב הפעילות המתמדת ביוזמת הכס הקדוש, פעילות הגתקלת בקשיים מרובים — למען אלת המוגדרים ב„לא־אריים“ כביכול. שימת לב מיוחדת מקדיש הכס הקדוש לבני נוער וילדים כדי להקל על סבלם — ובעצם הימים תאלה התערב הוד קדושתו אצל ממשלת סלובקיה כדי לעכב (או אולי „להפסיק“ ? — מ.ש.) שילוח תושבים „יהודים“ מרפובליקה זו.

יתר על כן, לאחרונה הודיע הוד מעלתו הנציג האפוסטולי בלונדון לכס הקדוש כי ממשלת בריטניה התירה הגירה של קטינים ממוצא יהודי. תושבי ארצות אירופה, לארץ־ישראל והוא ביקש את עזרת הכס הקדוש כדי להקל על העברת הקטינים הללו ולמנוע קשיים מיוחדים. הנציג האפוסטולי הנ"ל אישר כי הכס הקדוש לא חסך מאמצים בטיפולו בשאלה זו, אם כי סבר שמן הראוי להדגיש את העניין המיוחד שיש לכס הקדוש בכעית הכללית של „הבית הלאומי היהודי“ בפלשתינה.

בהקשר לכך כבודו ודאי יזכור כי לאחר הכרות באלפור בנובמבר 1918 (זו כמובן טעות; צריך להיות 1917 — מ.ש.), שעה שנעשה ניסיון להקמת „בית לאומי יהודי בפלשתינה“, מיהר הכס הקדוש להבהיר את עמדתו על כך בהכרזות חוזרות ונשנות.

הוד קדושתו בנדיקטוס ה־15 ביטא עמדה זו בנאומו במועצת הכנסיה ב־10 במארס 1919 באומרו: „...אולם בראש וראשונה גרמו לנו דאגה רבה המקומות הקדושים בפלשתינה, בשל חשיבותם המיוחדת בהיותם מקודשים ביותר לכל אדם נוצרי.“

מה רבים המאמצים ומה רב הדם אשר נשפך על כך על־ידי הנוצרים המערביים. והנה לאחרונה שבו (המקומות הקדושים — מ.ש.) להיות תחת שלטון נוצרי. אולם אנו חוששים ביותר מפני מה שעלול להתרחש בעניין זה בוצעית־השלום העתידה בפאריס.

כאב צורב עלול להיגרם לכל המאמינים בנצרות בכל אתר ואתר אם הסופרים יוכו בפלשתינה להעדרה, או מה שגרוע יותר, אם שרידי העבר הנעלים של הדת הנוצרית ייסחרו למי שאינם נוצרים.“

אותו אפיפיור הוד ואישר את עמדת הכס הקדוש מה־13 ביוני 1921, בו אמר בין השאר: „...אכן איננו רוצים להפחית כהוא זה מזכויות הגזע העברי, אך בה בשעה אנו קובעים שאסור להעמיד תחת חסותם שמן מהמזכויות המקודשות של הנוצרים.“

...כבודך רואה אם כן כי במובאות אלו מועלות למעשה שתי בעיות. הראשונה, עניינה המקומות הקדושים (כמו כנסיית הקבר, בית־לחם ועוד) מקומות בהם נהנים הקתולים מזה מאות בשנים מזכויות מיוחדות, אשר מן

הרין לכבדן. זכויות פורמאליות אלו קיבלו אישור מחדש עם תום מלחמת העולם הראשונה.

הנקודה השנייה עניינה פלשתינה. אין שום צל של ספק באשר ליחסם המיוחד המסור והעמוק של הקאתולים בכל רחבי העולם אל כנרת ארץ זו אשר נתקדשה בזכות גופתו של הגואל האלוהי, ארץ שהינה ערש הנצרות. רגשותיהם עלולים להיפגע אם פלשתינה תינתן או תימסר ברובה לידי היהודים. ריבונות כזו תעורר בלב הקאתולים חששות מובנים היטב באשר להנאתם השלוחה מהזכויות ההיסטוריות במקומות הקדושים עליהן עמדנו לעיל.

אומנם נכון כי בזמן מן הזמנים היתה פלשתינה מיושבת על-ידי העברים; אולם כיצד אפשר ליישם מבחינה היסטורית עיקרון של תחזרת אוכלוסין לטריטוריות בהן היו לפני אלף תשע מאות שנה?

אין שום קרשי להגיע למסקנה באשר להקמת „תבית הלאומי היהודי“: יש למצוא טריטוריות אחרות הנזחות יותר למילוי משימה זו ולא פלשתינה. ריבונות יהודית בארץ זו תעורר בעיות בינלאומיות חדשות וחמורות; הקאתולים בעולם כולו לא יבואו על סיפוקם והכס הקדוש יאלץ — ובצדק — להביע את הסתייגותו, דבר הנגד את היחס הנדיב אשר הכס הקדוש גילה ועדיין מגלה כלפי תלמידיהם.

לפיכך סבורני כי רצוי להציע לכבוד מעלתך לעורך, בטאקט ובתבונה בהם היגד מצטיין, את תשומת-לבו של מר טיילור (נציגו האישי של הנשיא רובלט בוואטיקאן — מ.ש.), ליחסנו לבעיה מסובכת וחמורה זו.

מכל מקום, במידה ובדעת-הקהל תתעורר גישה המנוגדת לאינטרסים הקאתוליים אבקשך להידבר על כך עם הבישופים שלנו ולהביא לידיעתם בדרך נאותה את המידע המתאים.¹²

האיגרת האחרונה מצביעה על החשש החמור ששרר בוואטיקאן מפני ההשלכות הפוליטיות העוללות לצמח מעליית הילדים והנוער לארץ-ישראל. אומנם בשום מקום לא נאמר במפורש כי יש למנוע זאת, אולם העובדה כי מאליונה מכין את נציגו בוראטינגטון למסע הסברה נרחב בארצות-הברית הן אצל חוגי המימשל (פגישת עם טיילור) והן בדעת-הקהל האמריקנית (על-ידי בישופים מתודרכים) מצביעה על כך כי הוואטיקאן תיה ער לעובדה שחוגים רחבים עלולים לבוא בטעות על חוסר תמיכה מצידו בנסיון להעלות נערים אלה לארץ-ישראל.

התסביר, לדעת מאליונה, צריכה להתרכז בשלוש נקודות עיקריות: (א) זכויות-היתר החוקיות של הקאתולים וכן רגשותיהם העלולים להיפגע אם היהודים יישלטו בארץ; (ב) אין שום בסיס היסטורי לטיעון הציוני על שיבת ציון; (ג) לפיכך צריך למצוא מקום אחר להקמת בית לאומי יהודי.

שאלת העליה לארץ-ישראל התעוררה, כפי הנראה, שוב פעם באוגוסט 1943. הפעם באה הפניה מהנציג האפוסטולי באיסטאנבול, רונקאלי. המכתב על כך (או אולי המכתבים) לא פורסמו. אולם ישנה קביעת יחס אליהם במיסמך 301.¹³ כמובן

ברור כי היתה לפניה זו תשובת מהוואתיקאן שנמסרה לא התפרסמה ובה בוטא היחס להשלכות הפוליטיות היכולות לגבוע מכך.
בהקשר זה נמנה ב"4 בספטמבר רונקאלי איגרת למאליונה בלשון זו:

איסטאנבול, 4 בספטמבר 1943

להלן רואה אני חובה לעצמי לפרט בקשות נוספות על אלו עליהן הודעתי כבר ב"20 באוגוסט שנה זו בקשר ליהודים (זו האיגרת אשר לא התפרסמה — מ.ש.).

הבקשה השנייה שביניהן מסרתה השגת התערבות הכס הקדוש כדי להקל על יציאת יהודים רבים מהטריטוריה האיטלקית וטריטוריות אחרות כפי שהודעתי כבר באיגרותי הקודמות... (גם אלו לא פורסמו — מ.ש.).
אני מודה כי הגירת היהודים לפלשתינה מתווחה, לדעת הכס הקדוש, מעין החייאת מלכות ישראל, המתחילה עם הרשאתם לצאת מאיטליה והיא מביאה אותי למחשבות בלתי נוחות.

מה שעושים בני עמים (של היהודים — מ.ש.) ותומכיהם הפוליטיים אפשר להבין, אשר לי עצמי, הרי דומני כי תרגיל כזה כפשוטו ובתמיכת הכס הקדוש עלול לעורר רושם או לתת פתחון פה לאלה הרואים בכך שיתוף פעולה, אם כי בעקיפין, בדרך להגשמת החלום המשיחי.

דברי אלה אינם בבחינת ספק אישי מצדי ומותר להודות בו הואיל ויופץ בין כה וכה. כך או כך, אני סמוך ובטוח כי קיומם של ממלכות יהודה וישראל איננו אלא אוטופיה גרידא.¹⁴

שעה שאנו מנסים להבין את איגרתו של רונקאלי אנחנו מתרשמים כי הוא ניסה בדרך מתוחכמת להרגיע את הממונים עליו באשר לחששותיהם לגבי ההשלכות הפוליטיות העוללות לגבוע מתמיכת בעליית יהודים מאירופה לארץ ישראל. תוך כדי הודאה בצידקת חששותיהם הוא טוען כי כל הרעיון הציוני אינו אלא „אוטופיה גרידא". אנו סבורים כי בראש דאגותיו של רונקאלי עמד עניין הצלה, דבר שבמקרה זה אי אפשר לייחס אותו לממונים עליו.

לסיכום: מן המיסמכים מצטיירת תמונה ברורה למדי באשר לעמדתו של הוואתיקאן לגבי הצלת יהודי אירופה הנאצית על ידי עליה לארץ. מבלי להתייחס לפעולות הצלת אחרות אשר נעשו על ידי הוואתיקאן, הרי במקרה זה, בשל שיקולים פוליטיים קרים, לא עשה הוואתיקאן למעשה מאומה כדי לקדם את עניין העליה האפשרית של אותם היהודים שממשלת המאנדאט התירה את עלייתם. בכרך המיסמכים אין אפילו מכתב פניה אחד לממשלת גרמניה או לממשלות הגרורות המתייחס לשאלה זו. אין ספק כי אילו היו פניות כאלו הן היו מתפרסמות. קביעה זו עדיין אינה גורסת שלהן הוואתיקאן אומנם היה משכנע את ממשלת גרמניה להתיר יציאת יהודים לארץ ישראל. סביר להניח כי הדבר לא היה מועיל, (אך ייתכן כי הממשלות הגרורות היו נוחות יותר). במקרים אחרים, בהם עשה הווא"תיקאן מאמצים למען יציאת יהודים לארצות נייטרליות, לא עלה הדבר יפה, אם כי פה ושם היתה הצלחה חלקית. אולם לא בזה עיקר העניין. אין ספק כי בפרשה זו

גברו בוואתיקאן השיקולים הפוליטיים על היחס האנושי וכי בשעה שעמדו אלה מול אלה, האינטרסים של הכנסייה מול פיקוח-נפש, גברת ידם של האינטרסים. אומנם אפשר לומר כי הוואתיקאן לא פעל באורח שונה מכל גוף מדיני אחר, אך השוני הוא ביומרה המוסרית המוכרזת השכם והערב על-ידי מנהיגי הכנסייה הקתולית, יומרה המטילה כתם חמור על מעשיה.

כמובן שאסור לנו להתעלם מן האפשרות כי באותם הימים לא עמדה השאלה בצורה כה ברורה וחזתה. אך עלינו לשוב ולזכור כי הוואתיקאן כבר ידע מעבר לכל ספק כי כל יהודי אירופה הנאצית מובלים לשחיטה. בכל האיגרות חוזרים הנמצעים על הנוסחת „אנו עושים וגעשה למען הלא-ארים ובעיקר למען בני גוצר וילדים... אולם בעיית המקומות הקדושים וכו' צריכה להעסיק אותנו". משמע כי היתה קיימת מודעות ושררה הרגשת אִי־נחת בכריכת שני העניינים יחד. יתר על כן העובדה, כי דווקא בשאלה זו לא ננקטה שום פעולה, שעת שבשאלות הצלה אחרות פעל הוואתיקאן באופן רצוף, מוכיחה, בלי שהדבר נאמר באופן מפורש, שהוואתיקאן קיווה כי העניין לא ייצא אל הפועל.

הבחינה העניינית מחייבת לשוב ולומר כי אסור לנו להסיק מסקנות מפרשת בודדת זו על פעילות הוואתיקאן בזמן המלחמה. המיסמכים יוצרים את הרושם כי הכנסייה ומוסדותיה העליונים עשו אולי רבות למען היהודים, הן כפרטים והן כקבוצות גדולות יותר. ייתכן ובריקת תוכיה כי הוואתיקאן ישנו חלק בהצלת שארית המליטה בקרואטיה, במגיעת גירוש יהודי רומניה ובולגריה, בהקלת תנעויות והצלה של יהודי צרפת ועוד. אך, כאמור, לא בזה אנו דנים הפעם.

הערות

1. ראה: P. Blet et al (eds.), *Actes et Documents du Saint Siège Relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. 9, "Le Saint Siège et les Victimes de la Guerre — Janvier-December 1943", Vatican 1975.
2. שם, עמ' 274.
3. שם, עמ' 301.
4. שם, עמ' 87-90.
5. שם, עמ' 89-90.
6. שם, עמ' 89, הערה 9.
7. שם, עמ' 137, הערה 2.
8. שם, עמ' 137.
9. שם, עמ' 184.
10. שם, עמ' 184.
11. שם, עמ' 271-272.
12. שם, עמ' 300-303.
13. שם, עמ' 438.
14. שם, עמ' 469.

- **Moshe Unna**, of Kibbutz Sde Eliahu and a former member of the Knesseth (Nat.-Rel. Party), and **Jehuda Bauer**, of the Institute for Contemporary Jewry at the Hebrew University, J-m, continue their dialogue about the various questions raised by **Alexander Donat** in his article, "A Voice From the Ashes", published in No. 21 of *Yalkut Moreshet*.

Research

- **J. R. von Biberstein**, a young historian, known in German-Speaking countries for his book, *Die Verschwörung* ("The Conspiracy"), shows in a detailed research how, over two centuries, the Antisemitic ideology was developed, which tried to prove the existence of a Jewish-Masonic conspiracy to seize world power.
- **Menachem Shelach**, of Mishmar Ha'emek, deals with the Vatican's attitude to Zionism during World War 2 and with the policy resorted to in consequence when regarded to rescue Jewish children through Aliyah.
- **Moshe Tszik**, of Kibbutz Eilon, continues his research, partly published in *Yalkut Moreshet* 24. This time he deals with discussions held within Hashomer Hatzza'ir at Warsaw, under Nazi rule on the attitude to adopt towards the U.S.S.R.
- **Menachem Kaufman**, of the Institute for Contemporary Jewry at the Hebrew University, brings another chapter of his exhaustive research, parts of which were already printed here. This time he deals with the attitude of Non-Zionists in the U.S. during the weeks preceding the declaration of the State of Israel.
- **Abraham Kolben**, an immigrant from Russia, traces the policies of Tsarist Russia towards Jews in Central Asia from 1830es to hte revolution.

Books

- **Dina Porat**, of Tel-Aviv University, surveys the book by Halina Ashkenazi-Egelhard, *I Wanted to Live*.